

MUNI
ARTS

Téma 1: Čeština v rámci slovanských jazyků, periodizace vývoje češtiny

Martin Březina

brezina.martin@phil.muni.cz

Ústav českého jazyka FF MU

PLIN007 Od stč. k nč. (jaro 2024)

19. 2. 2024

Historie češtiny a její teritoriální diference

1. Čeština v rámci slovanských jazyků, vývojové fáze češtiny.
2. Vývoj fonologického systému češtiny od roku 1000 do roku 1400 – staročeské přehlásky, vývoj /r/ a /l/ / sonans, vývoj pobočných slabik, pračeské depalatalizace, změna /dz' > z'/, změna /g > γ > h/, asibilace ve staré češtině, hlavní historická depalatalizace, výslovnost stč. /v/, hlásky v proudu řeči.
3. Vývoj fonologického systému češtiny od roku 1400 do současnosti – rozvinutí jotace a labializace, diftongizace a monoftongizace, úžení /é > í/, změna /aj > ej/, změny /šč > št/ atd.
4. Teritoriální stratifikace národního jazyka jako výsledek historického vývoje češtiny – nástin českých dialektů; nivelizační procesy, interdialekty a obecná čeština; teritoriální diference v užívání spisovné češtiny.
5. Jazykovědná pracoviště Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně – dialektologické a etymologické oddělení, jejich zaměření a hlavní práce.

postavení češtiny mezi slovanskými jazyky

postavení češtiny mezi slovanskými jazyky

současné slovanské jazyky – počet mluvčích (cca)

# jazyk	počet mluvčích
1 ruština	150 000 000
2 polština	50 000 000
3 ukrajinština	30–40 000 000
4 čeština	13 200 000
5 srbština	12 000 000
6 bulharština	8 000 000
7 běloruština	7 500 000
8 slovenština	7 000 000
9 chorvatština	5 600 000

# jazyk	počet mluvčích
10 makedonština	3 000 000
11 bosenština	2 000 000
12 slovinština	1 985 000
13 rusínština	623 000
14 slezština	509 000
15 černohorština	145 000
16 kašubština	108 000
17 hornolužická srbština	40 000
18 dolnolužická srbština	13 000

postavení češtiny mezi slovanskými jazyky

DI/trichotomická klasifikace

SEVEROSLOVANSKÉ	západoslovanské	česko-slovenská skupina	čeština	
			slovenština	
		lužickosrbská skupina	hornolužická srbština dolnolužická srbština	
	východoslovanské	lechická skupina	polština	
			ruština	
			běloruština	
			ukrajinština	
		východní		bulharština
				makedonština
JIHOSLOVANSKÉ	západní		slovinština	
			chorvatština	
			srbština	
			černohorština	
			bosenština	

Postavení češtiny mezi slovanskými jazyky

být.PRS.3SG

(1) čeština

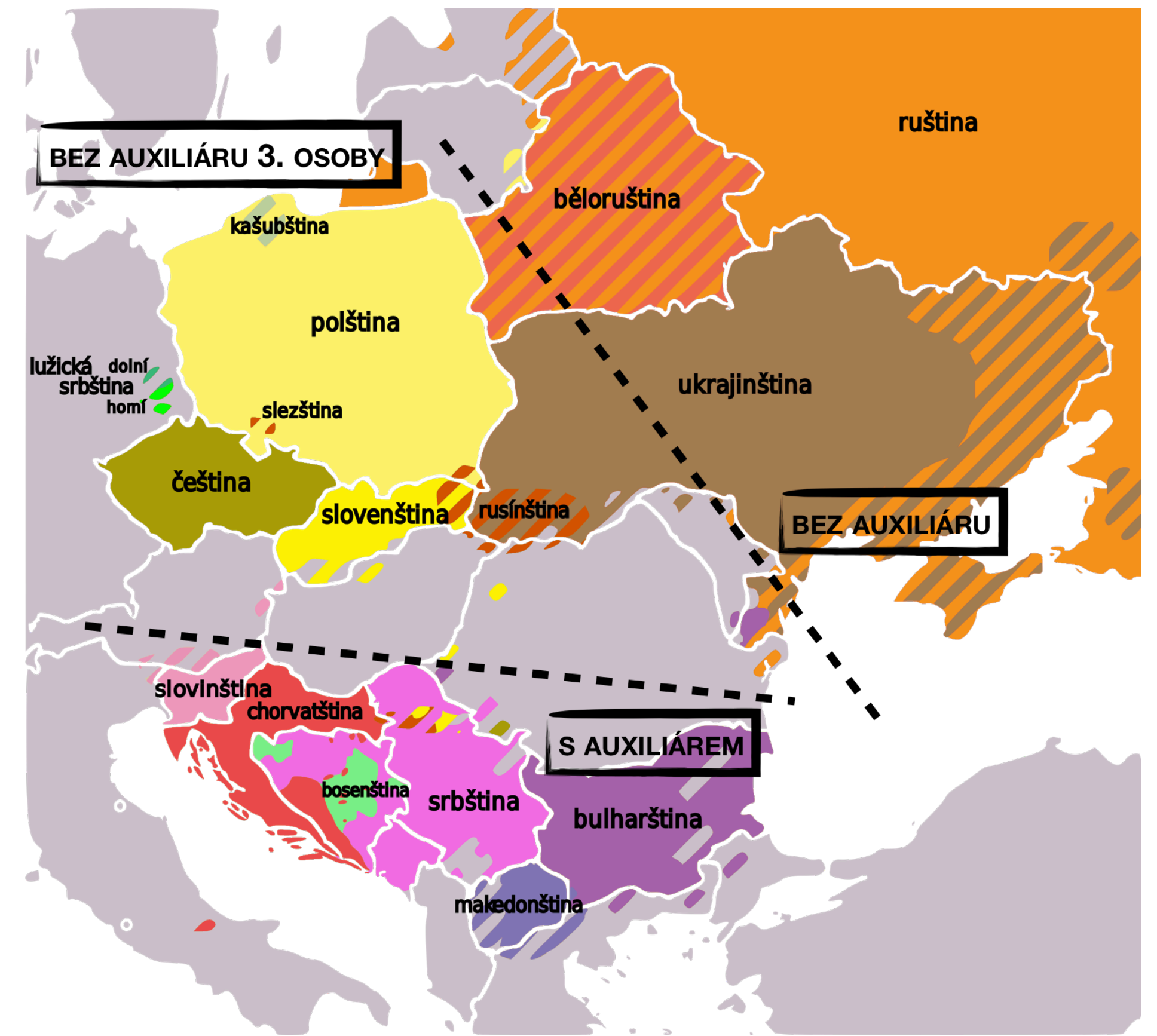
- a. Ty **jsi** přišel.
- b. Petr ***je** přišel.

(2) ruština

- a. Ty ***jest'** přišel.
- b. Petr ***jest'** přišel.

(3) chorvatština

- a. Došao **si**.
- b. Petr **je** došao.

Postavení češtiny mezi slovanskými jazyky

rozdíly v písmu

Všeobecná deklaráce lidských práv

(1) ruština – cyrilice (azbuka)

Все люди рождаются свободными и равными в своём достоинстве и правах. Они наделены разумом и совестью и должны поступать в отношении друг друга в духе братства.

(2) čeština – latinka

Všichni lidé se rodí svobodní a sobě rovni co do důstojnosti a práv. Jsou nadáni rozumem a svědomím a mají spolu jednat v duchu bratrství.

Postavení češtiny mezi slovanskými jazyky

duál

(1) čeština

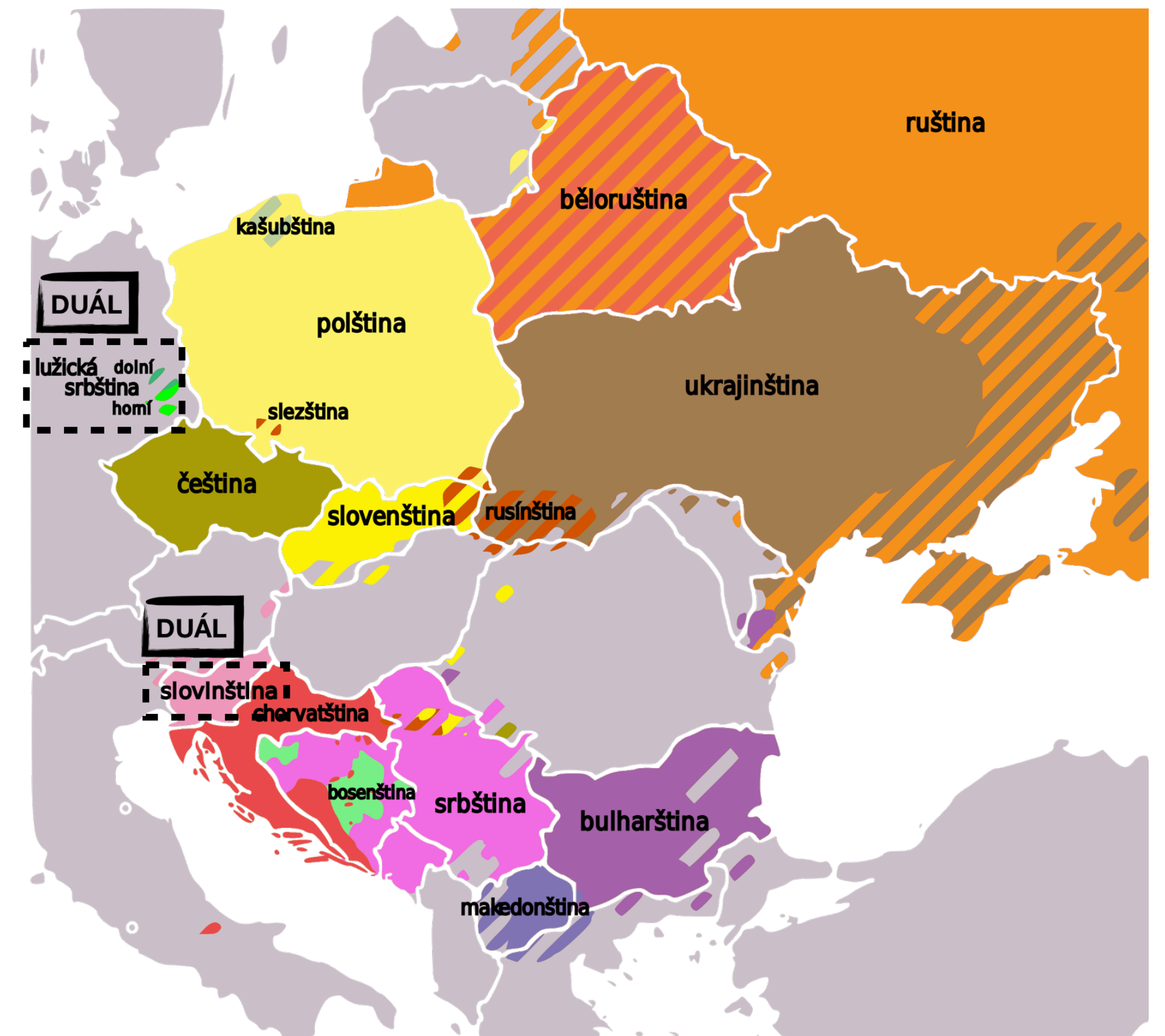
- a. Vy dva **jste** šli.
- b. Vy tři **jste** šli.

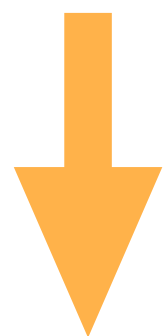
(2) slovinština

- a. Vidva **sta** šla.
- b. Vi trije **ste** šli.

(3) stará čeština (konec 14. století)

[...] kak **jsta** daleko zablúdila!

Srovnání hlavních rysů slovanských jazyků

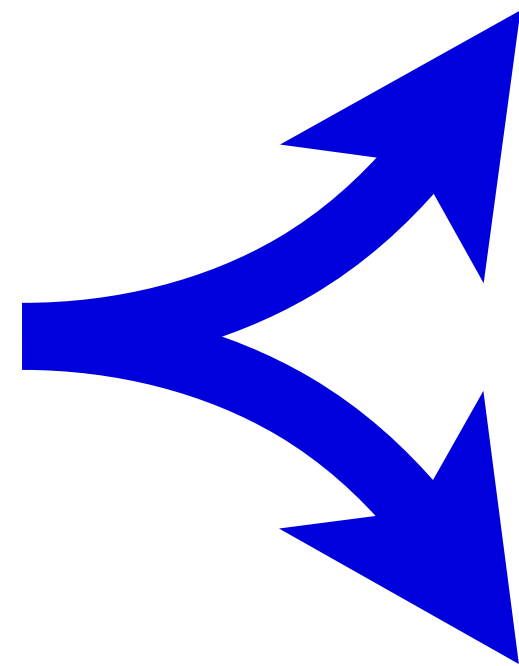
	Čeština	Slovenština	Polština	Ruština	Ukrajínština	Slovinština	Chorvatština	Srbština	Makedonština	Bulharština
Písmo	latinka	latinka	latinka	cyrilice	cyrilice	latinka	latinka	cyrilice/latinka	cyrilice	cyrilice
Přízvuk	1. slabika	1. slabika	2. nebo 3. slabika od konce	volný	volný	volný	volný	volný	volný	volný
Fonologická délka hlásek	ano	ano	ne	ne	ne	ano, jen přízv. slabiky	ano	ano	ne	ne
Člen	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ano
Dvojné číslo	ne	ne	ne	ne	ne	ano	ne	ne	ne	ne
Pády	7 pádů	chybí vokativ	7 pádů	chybí vokativ	7 pádů	chybí vokativ	7 pádů	7 pádů	nominativ, vokativ	nominativ, vokativ
Slovesné časy	minulý přítomný budoucí	minulý přítomný budoucí	minulý přítomný budoucí	minulý přítomný budoucí	minulý přítomný budoucí	minulý přítomný budoucí	aorist imperfektum perfektum pluskvamperfektum přítomný budoucí předbudoucí	aorist imperfektum perfektum pluskvamperfektum přítomný budoucí předbudoucí	aorist imperfektum perfektum pluskvamperfektum přítomný budoucí předbudoucí	aorist imperfektum perfektum pluskvamperfektum přítomný budoucí předbudoucí budoucí v minulosti předbudoucí v minulosti
Pomocné sloveso perfekta/préterita	ve 3. os. odpadá	ve 3. os. odpadá	ve 3. os. odpadá	ne	ne	ano	ano	ano	ano	ano

jazykový vývoj

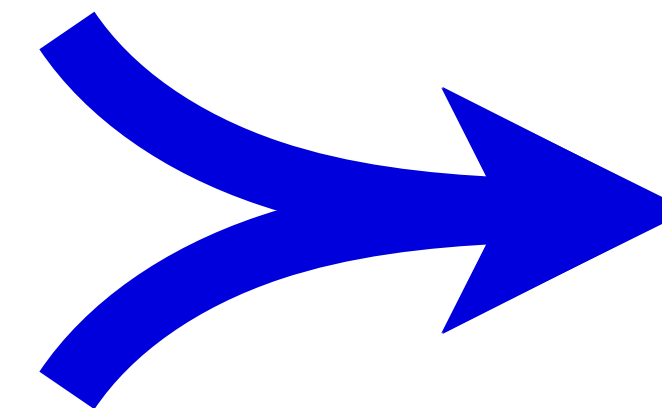
jazykový vývoj

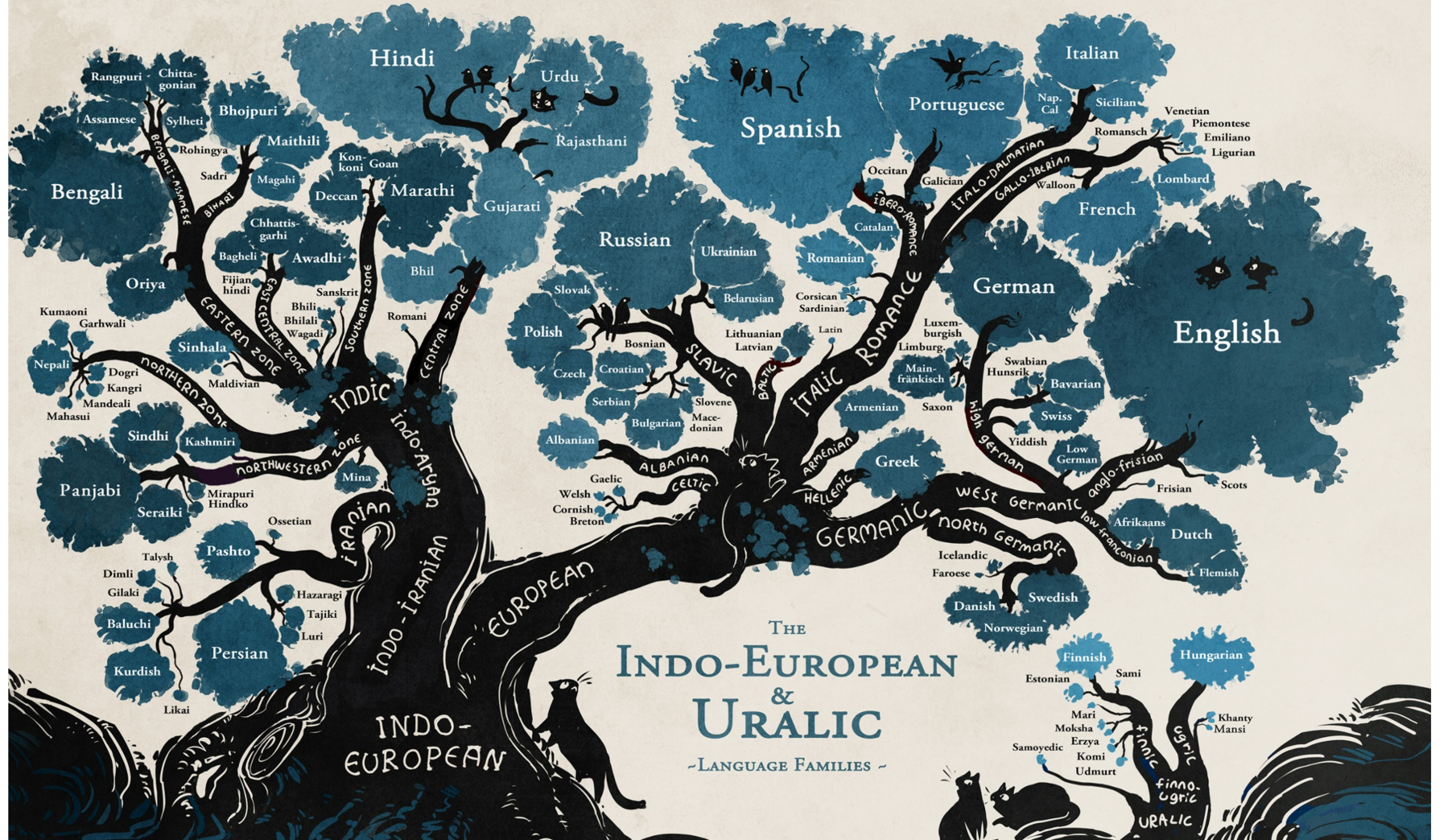
dva základní principy jazykového vývoje

- divergentní vývoj → jazyková **rodina**

- konvergentní vývoj → jazykový **svaz**

jazykový vývoj

balkánský jazykový svaz

- určitý člen ← demonstrativum
(b. *grad* — *gradъt*, *voda* — *vodata*)
- absence infinitivu (b.mak. *da* + indikativ)
- flektivní → izolační jazyk:
zanikají pády, pádové koncovky jsou nahrazovány předložkami

jazykový vývoj

středoevropský jazykový areál (Newerkla 2017 aj.)

(pre)historický vývoj slovanských jazyků

přehled

> 8000 př. n. l.

nostratická fáze

8000–3000 př. n. l.

indoevropská fáze

3000–1800 př. n. l.

rozpad indoevropštiny

1800–500 př. n. l.

baltoslovanština

500 př. n. l. – 200 n. l.

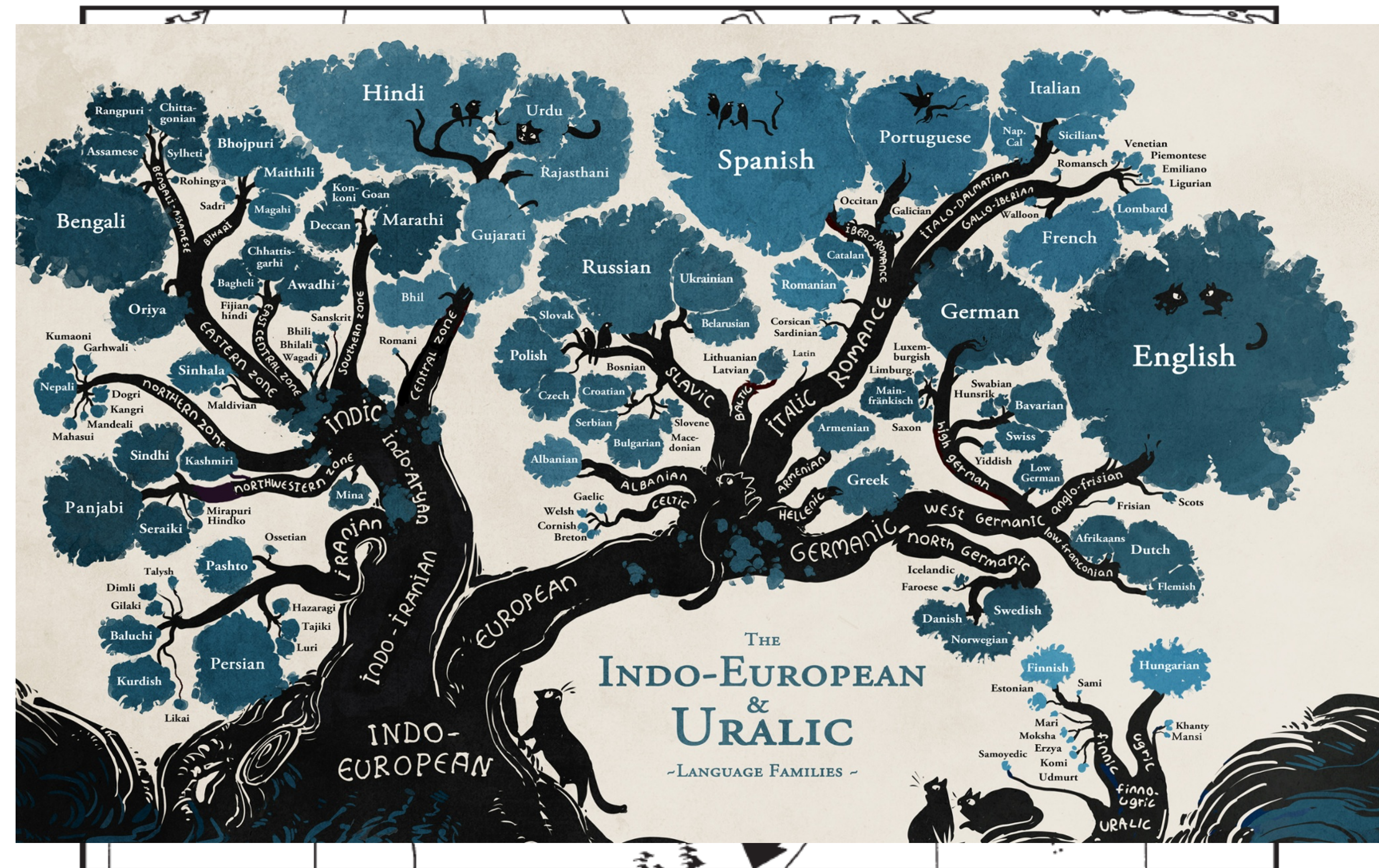
rozpad baltoslovanštiny

200 n. l. – 800 n. l.

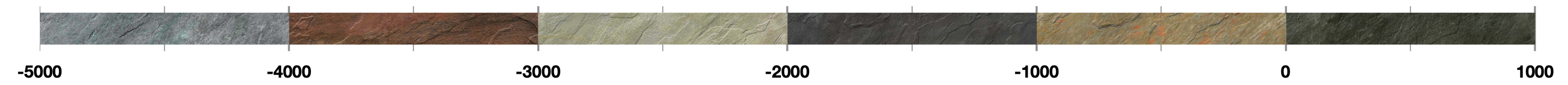
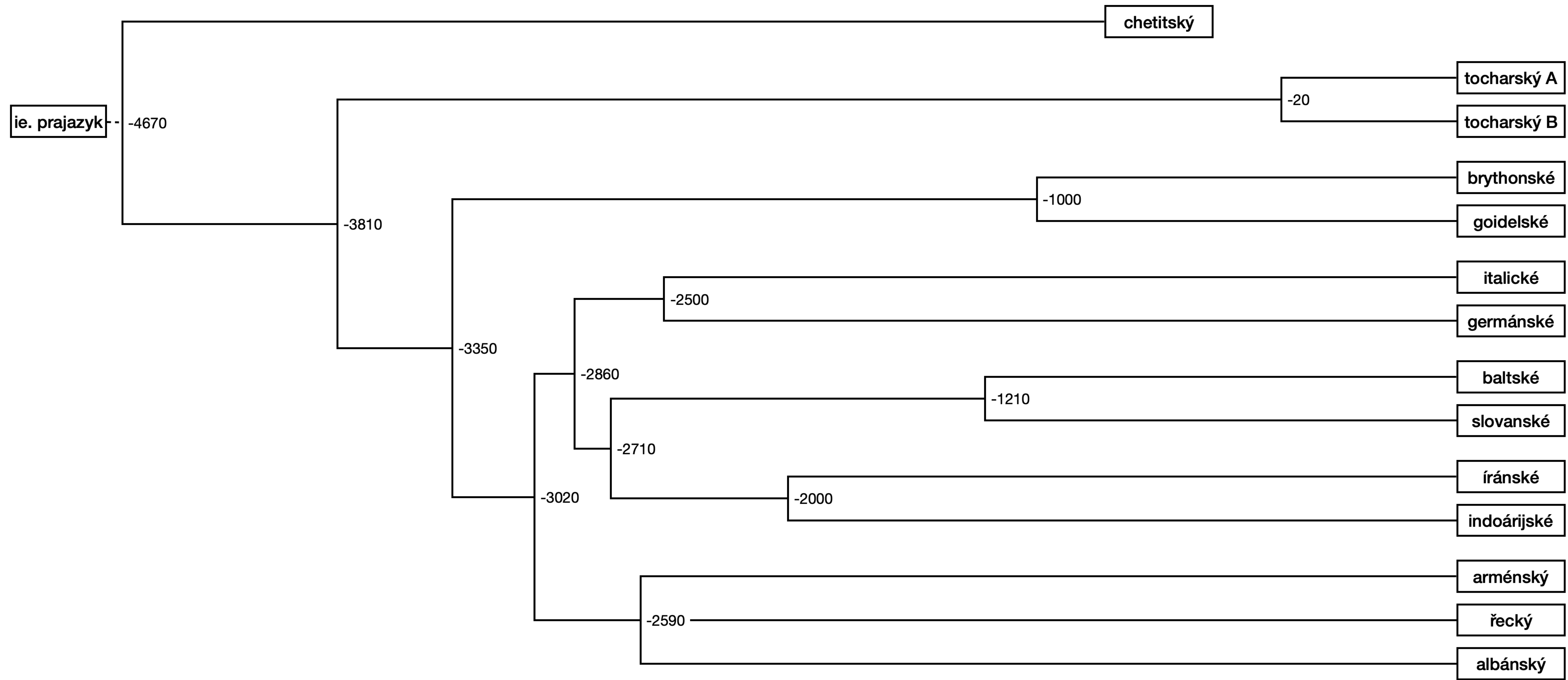
praslovanština

800 n. l. – 1000 n. l.

rozpad praslovanštiny

indoevropská fáze

glottochronologie — indoevropské jazyky

**Anglický a český seznam sta slov základního slovníkového jádra
(podle Morrise Swadeshe)**

	anglické	české		anglické	české		anglické	české
1	I	já	35	tail	ocas	69	stand	stát
2	thou	ty	36	feather	péro	70	give	dát
3	we	my	37	hair	vlasý	71	say	říci
4	this	tento	38	head	hlava	72	sun	slunce
5	that	onen	39	ear	ucho	73	moon	měsíc
6	who	kdo	40	eye	oko	74	star	hvězda
7	what	co	41	nose	nos	75	water	voda
8	not	ne	42	mouth	ústa	76	rain	děšť
9	all	všechno	43	tooth	zub	77	stone	kámen
10	many	mnoho	44	tongue	jazyk	78	sand	písek
11	one	jeden	45	claw	dráp	79	earth	země
12	two	dva	46	foot	noha	80	cloud	mrak
13	big	velký	47	knee	koleno	81	smoke	kouř
14	long	dlouhý	48	hand	ruka	82	fire	oheň
15	small	malý	49	belly	břícho	83	ashes	popel
16	woman	žena	50	neck	krk	84	burn	pálit

17	man	muž	51	breast	prsa	85	road	cesta
18	person	člověk	52	heart	srdce	86	mountain	hora
19	fish	ryba	53	liver	játra	87	red	červený
20	bird	pták	54	drink	pít	88	green	zelený
21	dog	pes	55	eat	jíst	89	yellow	žlutý
22	louse	veš	56	bite	kousat	90	white	bílý
23	tree	strom	57	see	vidět	91	black	černý
24	seed	semeno	58	hear	slyšet	92	night	noc
25	leaf	list	59	know	znát	93	hot	horký
26	root	kořen	60	sleep	spát	94	cold	chladný
27	bark	kůra	61	die	zemřít	95	full	plný
28	skin	kůže	62	kill	zabít	96	new	nový
29	meat	maso	63	swim	plavat	97	good	dobrý
30	blood	krev	64	fly	letět	98	round	kulatý
31	bone	kost	65	walk	jít	99	dry	suchý
32	fat	tuk	66	come	přijít	100	name	jméno
33	egg	vejce	67	lie	ležet			
34	horn	roh	68	sit	sedět			

Vývoj indoevropských jazyků

paralely v ie. jazycích

lat.	m	a	t	e	r	
ř.	m	ē	t	ē	r	
stir.	m	ā	th	i	r	
psl.	m	a	t	i		
stněm.	m	^u o	t	e	r	
it.	m	a	d	r	e	
nř.	m	i	t	e	r	a
č.	m	a	t	k	a	
něm.	M	u	tt	e	r	

lexikální shoda

Vývoj indoevropských jazyků

paralely v ie. jazycích

lat.	v	e	h	i	t	
stind.	v	a	h	a	t	i
psl.	v	e	z	e	t	ь
<hr/>						
r.	v	o	d	i	t	
nč.	v	e	z	e		
it.	g	u	i	d	a	

shoda morfému 3SG.IND.PRÉZ.

Vývoj indoevropských jazyků

paralely v ie. jazycích

lat. l u p e

ř. l ý k e

stind. v ṛ k e

psl. v l č e

shodný morfém VOC.SG

indoevropský prajazyk

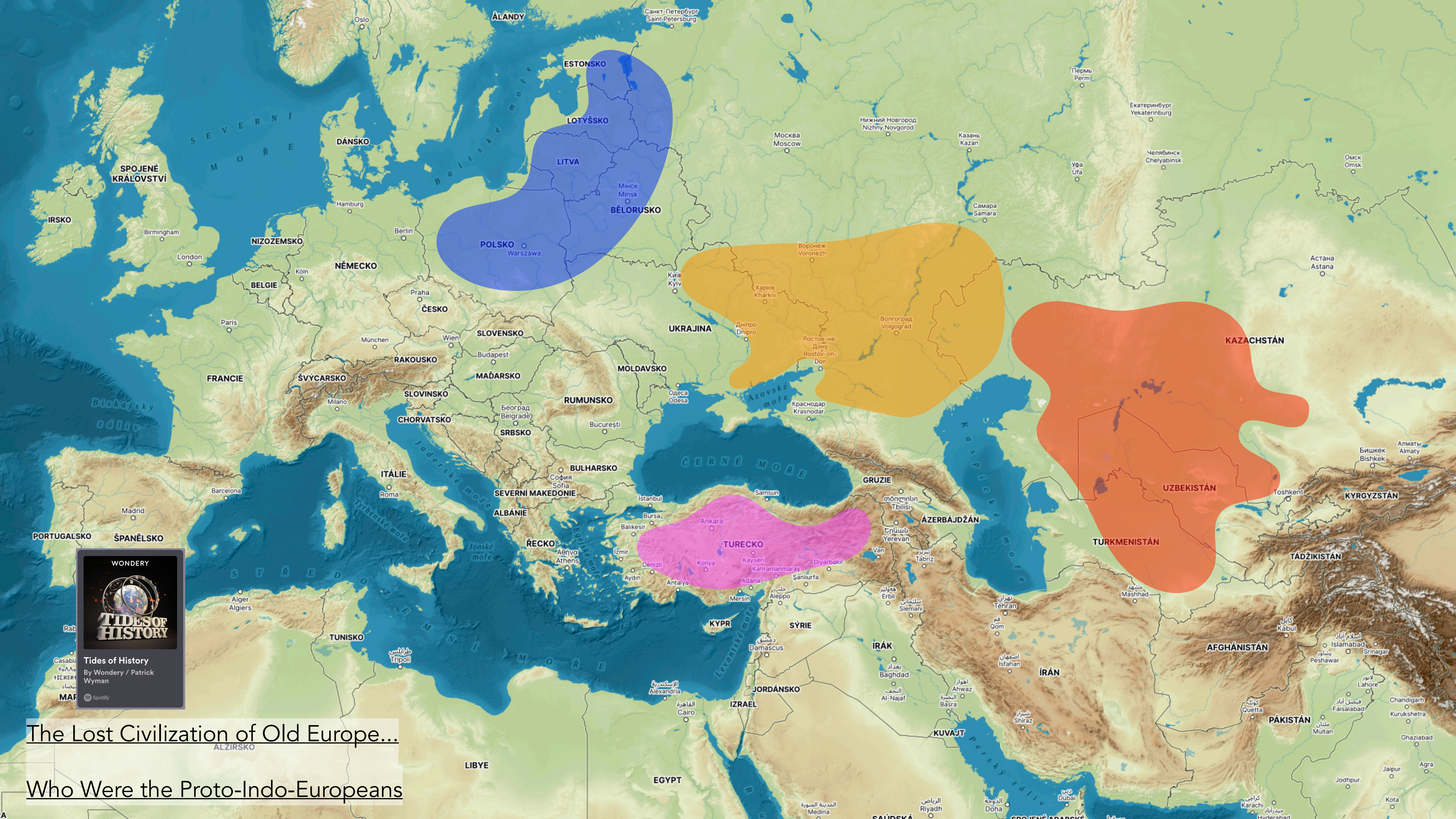
původ Indoevropanů

- Anatolie — vnitrozemí dnešního Turecka
- **oblasti jižní Ukrajiny a jihozápadního Ruska**
- **střední Asie (stepi u Kaspického moře, Kazachstán...)**
- jižní a východní pobřeží Baltského moře

The Lost Civilization of Old Europe...

Who Were the Proto-Indo-Europeans

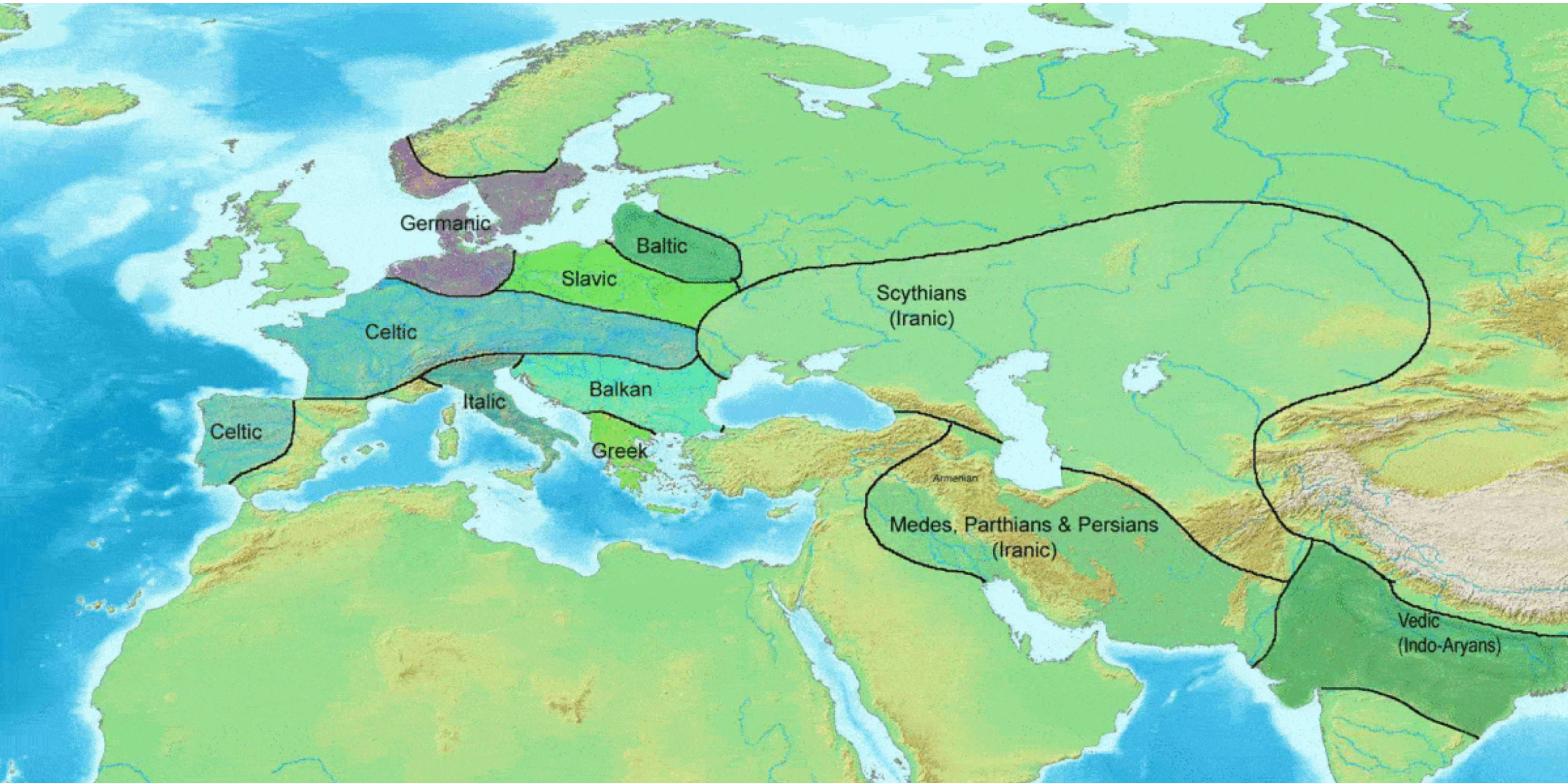

The Lost Civilization of Old Europe...

Who Were the Proto-Indo-Europeans

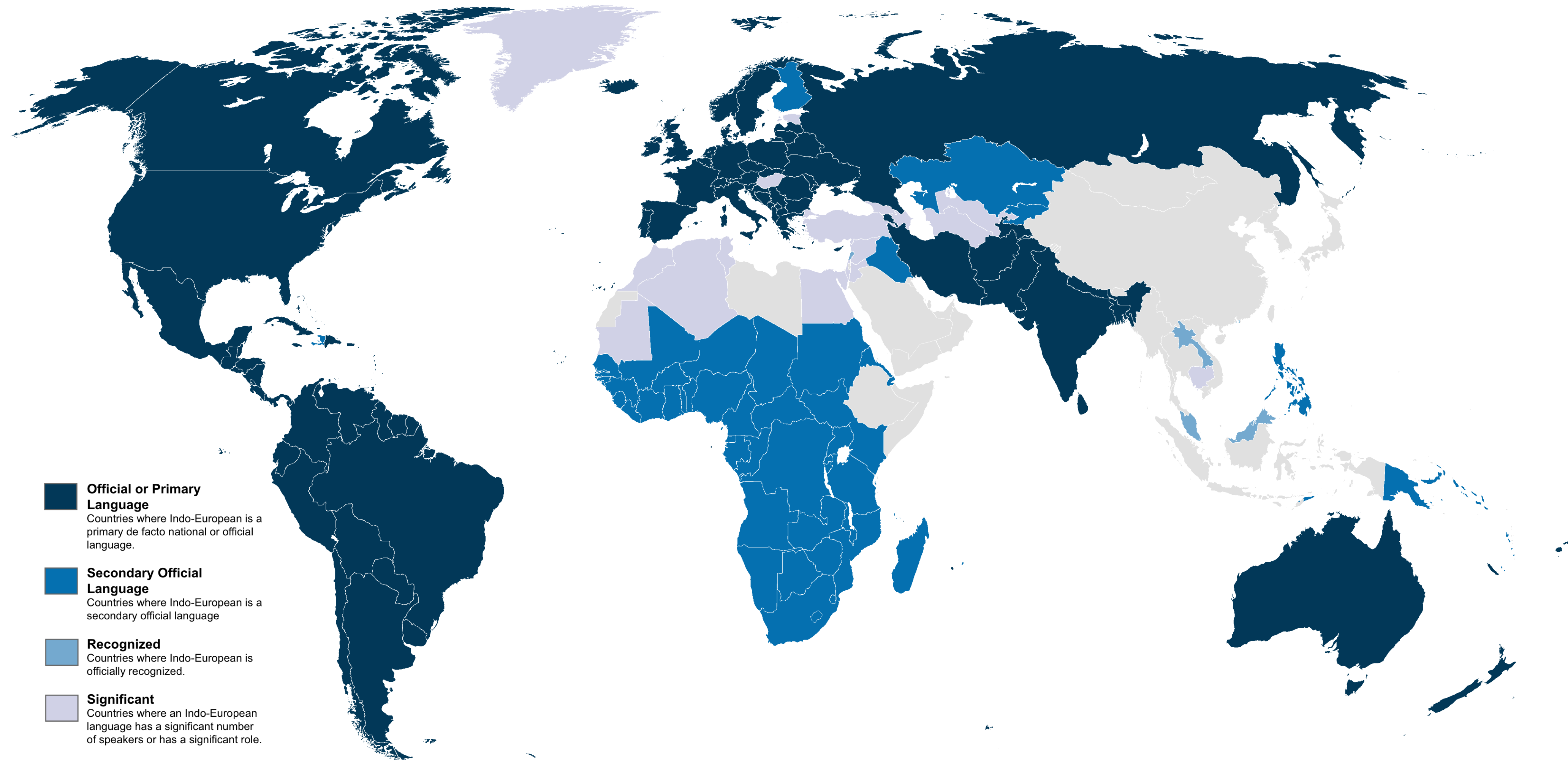

Yamna culture

indoevropský prajazyk

rozšíření ie. jazyků v současnosti

rozdělení indoevropské jazykové rodiny

jazyky satemové a kentumové

rozdělení indoevropské jazykové rodiny

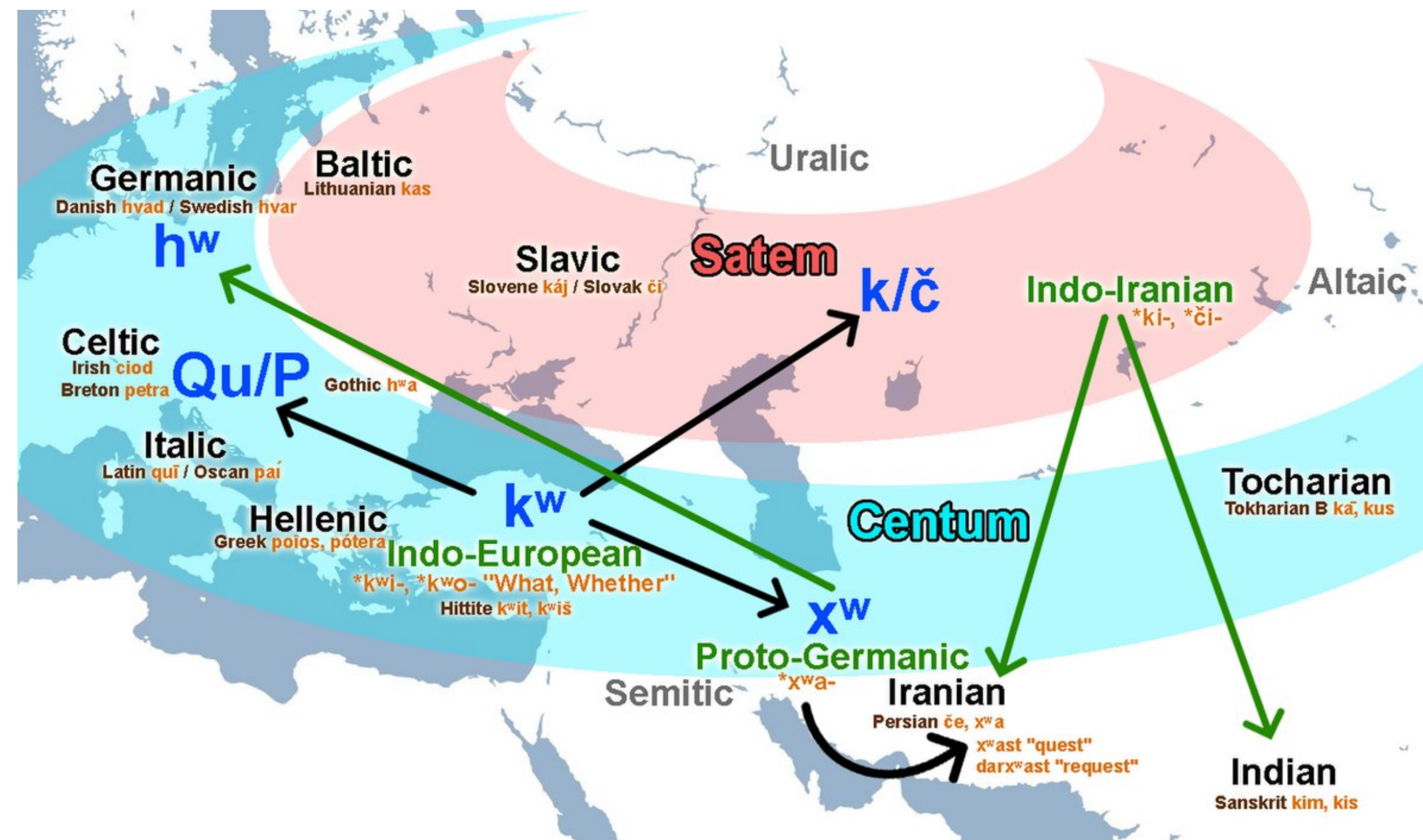
jazyky **satemové** a **kentumové**

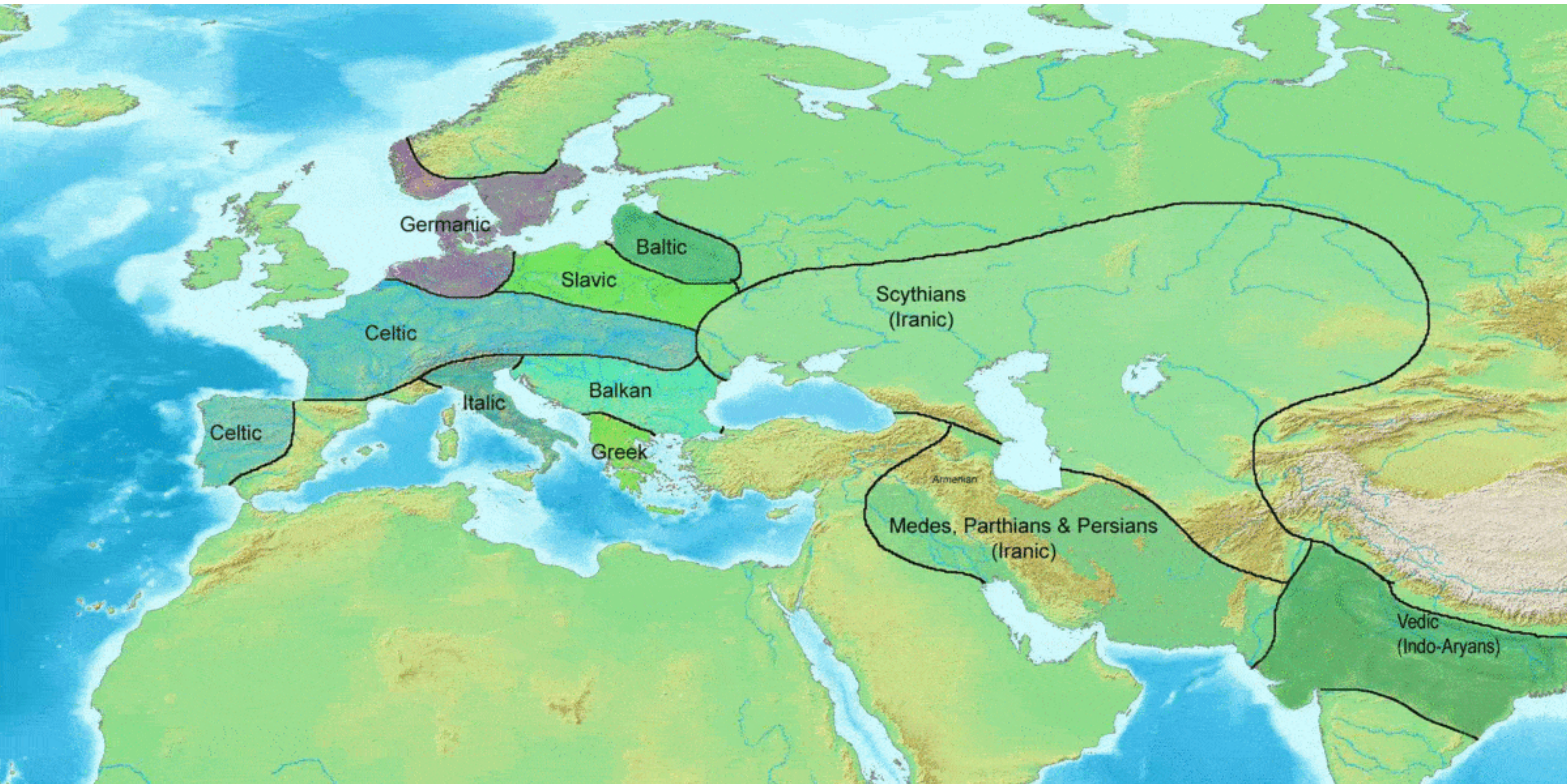
1. satemové jazyky

- slovanské
- baltské
- indo-íránské

2. kentumové jazyky

- germánské
- italické
- románské
- keltské
- řečtina

baltoslovanská fáze

baltoslovanská jazyková jednota

1800–500 př. n. l.

- **shody mezi současnými baltskými a slov. jazyky na úrovni:**
 - fonologie (prozodie)
 - morfologie
 - syntaxe
 - lexika

baltoslovanská jazyková jednota

fonologické shody

- **např. zánik aspirace exploziv**
 - ie. **dh**ūmos >> hind. **dh**uaan — nč. **d**ým, lot. **d**ūmi, lit. **d**ūmas
- **disimilace sk. /tt dt/ > /st/**
 - ie. *wed^htei > bsl. *wed**dt**ei > *west**ei** > psl. *westi, nč. vést (vs. vedu), lit. vesti

baltoslovanská jazyková jednota

morfologické shody

- vznik složené adjektivní deklinace jako exponentu kategorie určitosti
 - např. psl. *mold**ь**_{INDEF} — mold**ьjь**_{DEF} > č. mládø / mladý; lot. zils_{INDEF} — zila**is**_{DEF} „modrý“
- infinitiv na -**ti** (> **t**)
 - stč. psá**ti**, č. psát, lot. rakst**īt**, lit. rašy**ti**

baltoslovanská jazyková jednota

syntaktické shody

- záporový genitiv
 - nč. nemá peníze_{ACC}, nemá peněz_{GEN} — má peníze_{ACC} vs. *má peněz_{GEN}
- užívání predikativního instrumentálu
 - On je učitelem_{INS} / On je učitel_{NOM}

baltoslovanská jazyková jednota

lexikální shody

- **asi 1 600 lexikálních shod mezi baltskými a slovanskými jazyky**, např.:
 - lit. *galva*, psl. **golva* > nč. hlava — ang. *head*, lat. *caput*
 - lit. *geležis*, psl. **želězo* — ang. *iron*, lat. *ferrum*
 - lit. *ranka*, psl. **rŏk* — ang. *hand*, lat. *manus*

praslovanská fáze

Praslované

vývojové fáze praslovanštiny

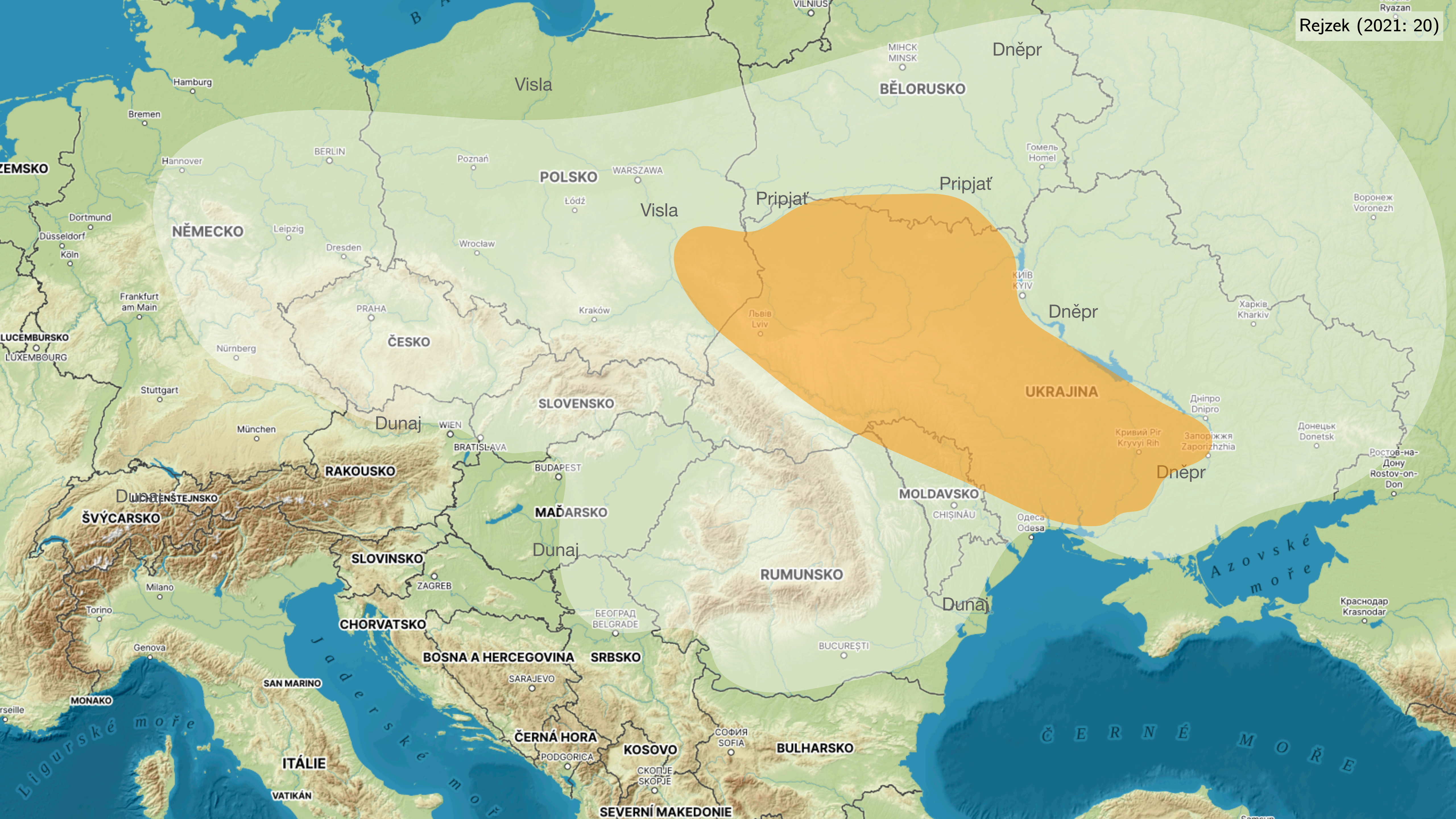
700 př. n. l. – 200 n. l. rozpad baltoslovanštiny

200–400 n. l. raná praslovanština

400–800 n. l. klasická praslovanština

800–1000 n. l. pozdní praslovanština

NĚMECKO

POLSKO

BĚLORUSKO

ČESKO

SLOVENSKO

UKRAJINA

RAKOUSKO

MAĎARSKO

MOLDAVSKO

ŠVÝCARSKO

SLOVINSKO

RUMUNSKO

CHORVATSKO

BOSNA A HERCEGOVINA

SRBSKO

SAN MARINO

ČERNÁ HORA

KOSOVO

BULHARSKO

ITÁLIE

VATIKÁN

SEVERNÍ MAKEDONIE

Praslované

pravlast Slovanů

Evropa kolem r. 500

Praslované

pravlast Slovanů

Evropa kolem r. 600

Praslované

pravlast Slovanů

Evropa kolem r. 700

Praslované

pravlast Slovanů

Evropa kolem r. 900

Praslované

pravlast Slovanů

Evropa kolem r. 1000

příště

- periodizace vývoje češtiny
- určování stáří hist. textů